

L'ANOIA DURANT L'ÈPOCA ROMÀNICA (SEGLES X-XIII)¹

per FLOCEL SABATÉ

¹ Text de la conferència pronunciada el 28 de gener de 1993 a l'Auditori del Museu Comarcal de l'Anoia (Igualada) amb motiu de la presentació del volum XIX de la "Catalunya Romànica". Les referències documentals es limiten als esments concrets i s'ofereixen abreujadament: AAM, Arxiu de l'Abadia de Montserrat; ACA, Arxiu de la Corona d'Aragó; ADM, Archivo Ducal de Medinaceli; AES, Arxiu Episcopal de Solsona; AEV, Arxiu Episcopal de Vic.

El romànic en la comarca de l'Anoia és propi d'un període formatiu molt important, desenvolupat entre els segles X i XIII. És una època de gran transcendència perquè comporta l'establiment de trets socials, econòmics i culturals que perviuran posteriorment i perquè, a la vegada, palesa uns punts de partida i d'arribada -la situació de l'Anoia en el segle X i en el segle XIII- molt diferents.

En encetar-se el segle X els comtats catalans s'estenien, aproximadament, des del Nord fins al Llobregat i Montserrat, tot prosseguint el límit pel Cardener cap a la Serra d'Ares i, seguidament, vers el congost de Collegats. El posterior espai meridional i occidental -i, per tant, l'Anoia- restava sota el domini musulmà, força desdibuixat en la zona fronterera.

En aquest segle X, l'evolució interna en els comtats catalans comporta, de manera general, un progressiu augment del pes de l'aristocràcia, encetant una via que encara creixerà més en el segle següent, com es palesarà tant en el comtat de Barcelona com en el d'Urgell. És significatiu que aquestes són les dues demarcacions més encarades a la frontera i més abocades a l'expansió territorial.

Coetàniament, en el costat musulmà, el mateix segle X significa l'enfortiment del poder central cordovès, amb l'erecció del califat el 929, de puixança prou forta com per atemorir els comtats catalans. Aquests, mitjançant el desplaçament a Còrdova d'ambaixades molt respectuoses amb el poder califal², estenen la mà vers el califa, per bé que, si no l'estenguessin, hi anirien emmanillats, en reeixida expressió d'un poeta musulmà de l'època³.

En aquesta doble conjuntura -per una banda el progressiu creixement del pes de l'aristocràcia interna i per altra la indiscutible superioritat musulmana- els comtes catalans no poden encapçalar una actuació de conquesta contra terres musulmanes, per bé que, més endavant, en el segle següent i davant de contrades més occidentals, sí que s'encetarà una etapa més militar en l'expansió dels comtats⁴.

² BENET i CLARA, Albert: *El procés d'independència de Catalunya (897-989)*, Institut d'Arqueologia, Història i Ciències Naturals, Sallent 1988, pàg. 166-173.

³ "Ahmad ibn Ibrahim, tesorero de al-Zahra', dijo en un poema felicitando al Califa (...): *Ifranya y su gobernante te tienden la mano / y, si no te la tendieran, vendrían a ti maniatados* (*Anales Palatinos del Califa de Córdoba Al-Hakam II, por 'Isa Ibn Ahmad Al-Razi (360-364 H. = 971-975 J. C.)*. Emilio García Gómez, ed., Sociedad de Estudios y Publicaciones, Madrid, 1967, pàg. 46.

⁴ Vist així, esdevé difícil de fer concordar, tant amb la situació del poder califal com amb la capacitat comtal, la pretensió d'explicar l'expansió del segle X en terres penedesenques i anoiènques com un fruit d'"iniciatives de conquesta" dirigides pel "comte i els seus agents", tot i la presència d'aquest raonament en la mateixa obra que ara presentem. (MARTÍ, Ramon: *La primera expansió comtal a ponent del Llobregat*, "Catalunya Romànica", XIX, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1992, pàg. 30).

Ara, en el segle X, la millor manera de prosseguir una expansió territorial dels comtats catalans consisteix en afavorir l'establiment d'un nou poblament que ocupi les terres poc habitades que constitueixen la frontera entre les terres cristianes i les musulmanes. Aquest és el cas de la zona de l'Anoia. En aquest sentit, podem parlar de repoblació en tant que es produeix un desplaçament de població interior cap aquestes terres noves, les quals es troben sensiblement escasses de poblament, perquè amb motiu de l'ocupació musulmana s'havia culminat, en el segle VIII, una reiterada regressió demogràfica palesada des de la crisi del baix imperi romà.

A la vegada, el creixent pes aristocràtic imposa un domini rector baronial en el procés expansiu. Els protagonistes de la repoblació no són pagesos espontanis -tot i ser-hi presents- ni el comtes -tot i mantenir la iniciativa en porcions territorials concretes-. Els veritables protagonistes són importants membres de l'aristocràcia, com els vescomtes de Barcelona o de Cardona, o famílies vicarials significatives -els Gurb- o eclesiàstics prou poderosos, com és el cas del bisbe de Vic o el monestir de Sant Cugat. Ells, amb els seus agents -com el famós Guillem de Mediona- aprisionen les terres i hi fan anar els pagesos a conrear els seus dominis. Així, sota aquest aixopluc baronial, pagesos de la Catalunya Vella, sobretot d'Osona i del Bages, ocupen els espais buits de l'actual Anoia, tot respectant normalment i amb alguna excepció⁵, les terres ocupades per escadussers repobladors previs o per una continuïtat de poblament anterior, del qual n'ofereixen petits indicis, sobretot, algunes petges arqueològiques.

La combinació de les circumstàncies de frontera i aquest pes aristocràtic imposa la divisió territorial en castells termenats. Tot el territori, en ser ocupat, es divideix en termes presidits per un castell⁶.

La zona continua essent, inicialment, un espai de frontera, situació que manté una permanent tensió, no pas per raó d'una xarxa fronterera militar estable sinó pel perill a les saifes musulmanes, ràtzies periòdiques estivals que renoven la imatge arriscada i punyent de la frontera i que, de fet, corresponen a atacs que, en sentit invers, són empresos també des del territori cristià contra el musulmà⁷. Especialment greus són els atacs amirites patits en el tombant del segle X al XI⁸, els quals, combinats amb una dura sequera⁹, feren aturar la repoblació momentàniament. Superats aquests moments, l'ocupació territorial de l'Anoia pels comtats catalans culmina en el primer quart del segle XI, quan és ocupat el sector nord-occidental -Castellfolit de Riubregós, Pujalt-.

⁵ En alguns casos sorgeixen problemes amb població prèvia: en fer-se amb la zona de Calaf, el bisbe de Vic va mantenir "multas altercationes atque rixas vicinorum nostrorum" (AEV, calaix 9, Episcologi 2, doc. 2; transcrit a FONT RIUS, José Maria: *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, I, CSIC Madrid, 1969, pàgs. 25-27; PLADEVALL, Antoni: *El primer document conegut sobre Calaf*, Ajuntament de Calaf-Caixa de Manresa, Calaf, 1987, pàgs. 10-14; PLADEVALL, Antoni: *Donació dels puigs de Calaf, Calafell i Ferrera feta pel bisbe Borrell d'Osona al levita Guillem*, "Catalunya Romànica", XIX, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1992, pàgs. 390-391).

⁶ SABATÉ, Flocel: *Estructura sòcio-econòmica de l'Anoia*, "Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia", 13 (Barcelona, 1992), pàg. 231.

⁷ BENET i CLARA, Albert: *El procés d'independència de Catalunya (897-989)*, Institut d'Arqueologia, Història i Ciències Naturals, Sallent, 1988, pàg. 81-83.

⁸ BALAÑA i ABADIA, Pere, *Crònica política de la pre-Cataluña islàmica*, Rafael Dalmau ed., Barcelona, 1992, pàg. 49.

⁹ JUNYENT i SUBIRA, Eduard, *Diplomatari i escrits literaris de l'abat i bisbe Oliba*, Anscari M. Mundó, ed., Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1992, pàg. 124.

La situació fronterera, amb aquestes característiques, imposa la necessitat de disposar d'una xarxa defensiva i protectora adient, sobretot per atorgar refugi a la població en cas de perill. En tot moment, el sorgiment de nous nuclis de poblament es fa al redós de les defenses, construint les cases dins d'un clos murallat, com és el cas d'Òdena ja el 957¹⁰, i edificant, alhora que les cases, les torres de defensa, com consta a Freixe (dins del terme de Piera)¹¹ o a Sant Jaume Sesoliveres d'Igualada¹². En diferents casos de poblament dispers, els masos inclouen la presència d'una torre, tot centrant nuclis distants del castell termenat i acompanyant moltes vegades propietats importants, com el mas Venrell a Igualada, que era, prop del riu Anoia, un mas amb una torre propietat d'una de les primeres i més importants famílies igualadines.

D'aquesta manera, tot el territori es cobreix d'edificacions defensives, ja sigui com a guaites, com a torres de defensa o com a castells no termenats, auxiliars. Aquest darrer és el cas dels dos Castellort i, segurament, del castell de Carme. El volum de fortificacions és tan important que només al terme municipal de la Llacuna es coneixen més d'una dotzena de torres i guaites d'aquesta època.

De tota manera, aquestes xifres elevades no ens han de fer pensar en una situació penosa i difícil de manera permanent. Tot el plantejament inherent a la noció de frontera no estronca un continuat i reiterat creixement econòmic. D'antuvi, la repoblació comporta un eixamplament de l'espai agrícola, mitjançant la roturació de bosc i l'explotació de terres fins aleshores ermes. És una agricultura de subsistència, tot i que aviat aportarà alguns excedents, on hi predomina la vinya i el cereal, molt per sobre de l'horta i els fruiters, tot coincidint amb els hàbits alimentaris de l'època. L'espai agrícola continua creixent fins vora mig segle després de l'ocupació cristiana d'aquestes terres, de tal manera que fins entorn del 1070 els pagesos venen terres que ells mateixos han roturat.

Així, l'actual comarca, juntament amb grans àrees boscoses, presenta un intens aprofitament de les terres favorables a l'agricultura. A la Conca d'Òdena es destinen el doble de camps a la vinya que al cereal. A l'Anoia meridional, -la zona de Piera- també predomina la vinya però amb menor intensitat, mentre que a l'Anoia septentrional es produeix un lleuger predomini cerealístic.

Conjuminada amb aquesta agricultura, la ramaderia era també important, a partir de la presència de petits contingents d'animals en les diferents cases de pagès, amb predomini del porcí fins al segle XII i de l'oví des d'aquesta centúria.

A partir de la importància del gra, des del mateix segle X hi són instal·lats molins, que es van estenent amb rapidesa, en els segles immediatament següents, a costat de qualsevol curs d'aigua corrent. La gran estesa de molins a tot arreu de la comarca esdevé l'indicador emblemàtic d'un important desenvolupament econòmic, desinhibit de temors fronterers.

¹⁰ AAM, Fons Sant Benet de Bages, pergami 1027 (transcrit a MESTRE i CASANOVA, Josep-Vicenç: *Història del castell d'Òdena (dels orígens al segle XII)*, Ajuntament d'Òdena, Òdena, 1988, pàg. 53-54).

¹¹ AES, pergami 4 (transcrit a FONTRIUS, Josep Maria: *Cartas de población y franquicias de Catalunya*, CSIC, Madrid-Barcelona, vol. 1, 1969; BACH RIU, Antoni: *Col·lecció diplomàtica del monestir de Santa Maria de Solsona: el Penedès i altres llocs del comtat de Barcelona (segles X-XV)*, Departament de Cultura, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1987, pàg. 45).

¹² RIBAS I CALAF, Benet: *Història de Montserrat (888-1258)*, Francesc Xavier Altés i Aguiló - Josep Galobart i Soler, eds., Curial Edicions Catalanes-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1990, pàg. 84.

A la vegada, els intercanvis de productes agro-pecuaris es realitzen de ben aviat. En l'onzena centúria consta la comercialització de ramaderia en el terme d'Òdena, que aleshores incloïa Igualada¹³, i en el segle XII una elevada producció de formatges i llana, entre d'altres productes, en indrets com la Guàrdia palesen una incipient comercialització local que mena, ja aleshores, a l'establiment de mercats en viles que ocupen llocs privilegiats en zones de cruïlla. Es consoliden, així, centres d'atracció de l'espai rural circumdant. És el cas d'Igualada al bell mig de la conca d'Òdena i també el de Piera com a capital del sector penedesenc de la comarca i el de Prats de Segarra i el de Calaf a la zona septentrional.

La situació de la comarca, lloc de pas de la majoria de les vies que comuniquen l'Espanya musulmana amb l'Europa cristiana, comporta el trànsit d'importants mercaders. Més endavant, aquesta mateixa situació facilitarà, també, la circulació ramadera entre les terres septentrionals pirenaïques i les pastures meridionals del Penedès i, sobretot, del Camp de Tarragona.

En aquest context, el sorgiment dels nuclis vilatans és, de fet, una conseqüència espontània socio-econòmica. La comarca de l'Anoia aleshores no existia. Res no feia suposar que ara estaríem tractant junts, dins d'una mateixa demarcació, espais llavors tan nítidament diferenciats. Sense una unitat física global, és fàcilment comprensible que l'ocupació cristiana d'aquestes terres s'hagués fet des de comtats diferents (Barcelona, Osona-Manresa i Cerdanya-Berga), tot corresponent amb l'extensió de tres bisbats diferents, cadascun seguint, bàsicament, l'expansió del propi comtat (Barcelona, Vic i Urgell). Aquestes diferències primerenques no tenen, però, gaires conseqüències reals. A més del fet que el comte de Barcelona també n'és d'Osona i que el comtat de Cerdanya resta, de fet, integrat en els seus dominis des de la segona dècada del segle XII, les veritables delimitacions territorials, en realitat, es formen entorn dels exercicis jurisdiccionals i, cada cop més, de les capitalitats imposades pels centres d'atracció socio-econòmica.

Conseqüentment, en aquest mateix territori, quan es van afermant els diferents nuclis de població, la manca d'unitat es perllonga perquè, a diferència d'ara, aleshores cap nucli no tenia prou força i empena per a centrar una capitalitat gaire extensa. Per això, la part meridional de la comarca sentia l'atracció de Vilafranca del Penedès mentre que la nord-occidental i l'occidental, fins a Jorba, vivia l'afinitat de Cervera, aleshores una de les viles més importants de Catalunya. De manera menor, Manresa pel sector oriental i, de manera encara més reduïda, Cardona per la zona septentrional esdevenien igualment centres d'atracció i capitalitat.

Aquesta manca d'unitat es palesava també a nivell popular. En aquella època tothom veia la Segarra en l'espai septentrional de l'actual Anoia i la Conca d'Òdena perfilada físicament entorn d'Igualada, mentre que els espais meridionals s'entenen integrants del Penedès, per bé que particularitzats, sobretot en el cas de les terres entorn de Piera. En el sector occidental, l'espai entre la Conca d'Òdena, la Segarra i el que aleshores es considerava l'Urgell -on s'inclouïa Montmaneu- es definia com la Selva, tot coincidint amb la gran massa boscosa estesa entre Argençola, Rubió i el coll de la Panadella.

¹³ ADM Sección Conca, legajo 3, núm. 108a (transcrit a ALVAREZ, Maria del Carmen: *La baronia de la Conca d'Òdena*, Fundació Noguera, Barcelona, 1990, pàgs. 61-62).

Aquestes identitats de percepció del paisatge físic faciliten el desenvolupament d'indrets que esdevenen centres rectors d'espais menors internament cohesionats. Són poblacions sorgides en cruïlles de camins que es converteixen en capitals de serveis on acudeix una ruralia en un radi proporcional a la puixança vilatana. La vila és l'indret d'intercanvis, de demanda de crèdit, de regulació de mesures, de seu judicial... Aquesta és, ja en el segle XII i de manera ben definida en el segle XIII, la funció de les viles d'Igualada, Piera, Prats de Segarra i Calaf i, a un nivell immediatament inferior, Pujalt i Copons, seguides d'un creixent nucli del Bruc i del desenvolupament d'altres poblacions en espais favorables com la Llacuna.

El reconeixement administratiu reial d'aquesta realitat territorial -d'aquestes capitalitats sòcio-econòmiques- imposa, en el segle XIII, l'establiment dins de la vegueria de Cervera, de les sots-vegueries de Prats de Segarra i de Copons i, dins de la vegueria de Vilafranca del Penedès, de les sots-vegueries d'Igualada i Conca d'Òdena i de Piera, a la vegada que el Bruc i la Guàrdia també esdevé, originàriament, una sots-vegueria pròpia. La sots-vegueria del Bruc i de la Guàrdia només perviu fins al segle XIV, mentre que les altres es consoliden i perllonguen fins a la fi del sistema vicarial. Pujalt, per la seva part, actuarà a partir de 1320 com a seu d'un sots-veguer delegat directament del veguer de Cervera, plantejament, però, que serà aviat modificat en ser l'indret extret de l'espai jurisdiccional reial.

Aquestes divisions territorials són pròpies del segle XIII, quan ja s'han consolidat les estructures sòcio-econòmiques. Es percep, en aquest moment, que totes les transformacions econòmiques, amb el constant augment de la progressió de la riquesa, han tingut lloc paral·lelament a una evolució social que ha inclinat cap als sectors poderosos la distribució de la riquesa, comportant, a més de la formació de fortunes urbanes, la puixança i la consolidació dels nous llinatges i una progressiva degradació de la pagesia.

Certament, i en primer lloc, l'ocupació de noves terres ha afermat nous llinatges: els Òdena, els Claramunt, els Boixadors, els Queralt. L'origen manté el fil conductor del desplaçament geogràfic propi de la repoblació: els Queralt i els Cervelló, com exemple clar, deriven dels Gurb, important família vicarial d'origen osonenc¹⁴.

L'evolució social comporta, sobretot, l'enlairament de famílies que entren a la consideració baronial a partir de l'assoliment d'una castlania. De fet, el sistema de castells termenats facilita la multiplicació dels castlans. Aquests tenen un paper molt important en el desenvolupament social del temps i l'espai que ens ocupa, malgrat el silenci i la ignorància amb què, de manera genèrica, els ha cobert la historiografia. El castlà configura una institució sorgida en la feudalitat del segle XI¹⁵, essent l'encarregat de custodiar el castell i d'acudir militarment, amb un nombre establert de cavalls armats, en ajut del seu senyor cada vegada que aquest el convoqui. Com a contrapar-

¹⁴ BENET i CLARA, Albert, *Hug de Gurb, un vigatà iniciador de la família Cervelló (996-1027)*, "Ausa" X/101 (Vic, 1982), pàgs. 1-12.

¹⁵ RIU, Manuel: *El feudalismo en Catalunya*, "En torno al feudalismo hispánico", Fundación Sánchez-Albornoz, Avila, 1989, pàgs. 382-383.

¹⁶ Dret ja consolidat en les contrades que ens ocupen des d'una ràpida evolució a partir d'un origen on l'heretabilitat no hi era inherent (BONNASSIE, Pierre: *Les conventions féodales dans la Catalogne du XIe siècle*, "Annales du Midi" LXXX [Toulouse, 1968], pàg. 537).

tida, rep l'ofici a perpetuïtat per a ell i la seva descendència¹⁶, obté normalment una porció de terra i, sobretot, aconsegueix la percepció de determinats drets sobre el terme del castell termenat, normalment el delme. El delme, pagat per tots els pagesos, és una exacció lligada a la jurisdicció sobre la propietat que grava tota la producció agro-pecuària. Tot i que historiogràficament ha estat, de manera errònia, associat exclusivament a àmbits eclesiàstics i, en general oblidat en els tractaments de l'època que ens ocupa, en realitat era una imposició sempre present en tota la producció de la pagesia d'aleshores.

Així cada castell té, d'antuvi, el seu castlà. I aquest, en tots els casos, empès per l'evolució sòcio-econòmica, subinfeuda els seus drets i els seus deures a un altre cavaller, el qual esdevé sots-castlà. La mateixa operació es pot repetir successivament, esmicolant-se d'aquesta manera els deures i dividint-se els drets de manera proporcional a les obligacions concretes. Com que tots comparteixen drets similars i tenen els mateixos deures, malgrat que s'esgraonen en rigurosa piràmide feudal són vistos de manera semblant i són indistintament coneguts, per tant, com a castllans¹⁷. En els llocs intermedis o inferiors d'aquesta escala feudal solen restar els castllans que cognomenen la pròpia família amb el nom del castell on rau la castlania. Així sorgeixien els Copons, els Montbui, els Guàrdia, els Castellolí, els Piera, els Montmaneu, els Rubió... i un llarg etcètera¹⁸. En definitiva, a cada castell termenat hi ha diversos castllans, en alguns casos molts, com a Vilademàger (el terme de l'actual Llacuna), on al segle XII són sis.

A partir d'aquesta situació s'accentua la visió rendista de les castllanies, posseïdes a manera d'inversió econòmica. Per començar, els castllans, tot i ser-ne obligats, no habiten els castells, i els seus deures militars es dilueixen progressivament des de la recança amb què responen a les convocatòries armades. La desfiguració de les obligacions militars és ja ben estesa en el segle XIII, quan la host popular -entesa com el conjunt armat format per la població adulta masculina de cada indret- es va mostrant sovint més eficaç, en els fets d'armes, que l'exèrcit feudal constituït per cavalls armats procedents bàsicament de castllanies, el qual, però, seguirà convocant-se i mantenint algunes actuacions destacades. Tot plegat contribueix a fer que les castllanies restin com uns drets per a obtenir unes percepcions, de tal manera que els castllans només es preocupen de rebre aquestes rendes i no s'ocupen pas de conservar el castell que tenen encomenat. Conseqüentment, la incúria dels castllans és responsable, ja en el segle XIII de l'enrunament de molts castells, com dirà, el 1313, el propi monarca respecte el castell de Montfalcó el Gros¹⁹.

De fet, prestar més atenció als percebiments era una dinàmica que s'havia anat afirmant al llarg dels segles precedents, i no pas de manera exclusiva o originària en els castllans. En realitat, tots els senyors havien augmentat ben aviat la seva pressió exactora, plantejament del qual en sortiran ben afectats els pagesos, en sentir incrementada l'exigència perceptora per part dels senyors.

¹⁷ SABATE, Flocel: *Les castllanies i la comissió reial de 1328*, "Estudios sobre renta, fiscalidad y franquicia en la Cataluña bajo-medieval", CSIC, Barcelona (en premsa).

¹⁸ Un recull més exhaustiu apareix en la mateixa obra que ara presentem: SABATE, Flocel, *Anoia. Marc històric*, "Catalunya Romànica", XIX, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1992, pàg. 327.

¹⁹ ACA, Cancelleria, registre 240, fol. 228v.

En primer lloc, la repoblació presidida pel poder baronial aristocràtic comporta la vinguda d'un importat nombre d'emfiteutes, els quals conreen la terra del senyor sota l'establiment d'un determinat cens. A la vegada es manté la presència d'aloers que conreen una terra pròpia, sovint heretada i mantinguda en continuïtat des d'abans de l'arribada dels senyors termenejadors. Sobre aquests aloers els senyors imposen una pressió física, de manera clara entre el darrer quart del segle XI i la primera meitat del segle XII, que els va convertint en emfiteutes. Per la seva part, entitats eclesiàstiques, com el monestir de Sant Cugat a Masquefa a mitjan segle XII, arriben a dominacions similars mitjançant el recurs a la justícia.

La situació dels pagesos, en si mateixa, empitjora ostensiblement. En el segle X, per incentivar la repoblació, els pagaments exigits són minsos: sols la tasca (l'onzena part de la collita), com demana Sant Benet de Bages en propietats obtingudes a Òdena, o la tasca i el quint, com fa el vescomte de Barcelona a Freixe, o fins i tot només el delme, com esdevé a Riquer per part del senyor del lloc, el bisbe de Vic. A finals del segle XI la pressió exactora ja ha augmentat molt més en els diferents indrets, la qual cosa no deixa de produir protestes, com succeeix a Òdena el 1084²⁰ o a la Torre de Claramunt mig segle més tard. De tota manera, la progressió és imparabile i en el segle XII no sols s'afermen aquestes exaccions sinó moltes més, arbitràries i consistentes, de tal manera que el pagès ha de pagar tant per tota mena de prestacions com per exaccions d'origen arbitrari que el senyor ni tan sols es preocupa de justificar. Ja en el segle XII estan introduïts els primers mals usos -la intèstia sobre morts no testades, la eixorquia sobre herències col.laterals i, ben aviat, la cugúcia sobre marits d'esposes adúlteres. Com a culminació, al segle XIII en diferents propietats els pagesos resten adscrits a la terra, com consta a Òdena el 1274²¹, greu condicionament jurídic que no implica, però, de manera corol.lària, una idèntica degradació econòmica²².

Paral.lelament, aquest mateix segle XIII viu un gran afermament nobiliari. Els nobles no dubten a dirimir les seves diferències mitjançant guerres privades, estenent els conflictes armats entre barons a la comarca de l'Anoia -en el primer terç de segle entre els Cardona i els Claramunt sobretot, i sempre amb una actuació força contundent dels Òdena-. El plantejament és similar al viscut a la resta de Catalunya, per bé que, en la zona anoienca, permet edificar un sòlid domini dels Cardona. Aquests senyorejaren els extrems septentrionals de l'actual comarca i, de manera més conflictiva, la Conca d'Òdena, entorn i en contra de la reial i abacial vila d'Igualada. Resta així abonat l'espai per als conflictes jurisdiccional que s'enquistaran en el segle XIV, igualment paral.lels als desenvolupats alhora a tot Catalunya i sempre en detriment, sobretot, de l'eficàcia de la justícia, encatllada per raó de les zones d'immunitat penal en què es converteixen els espais d'autonomia jurisdiccional.

Els conflictes del segle XIII atorguen plena importància a les *domus*, que són fortificacions ja presents en el segle anterior i que estan més adaptades als conflictes

²⁰ ADM Sección Conca, legajo 3, núm. 108a (transcrit a ALVAREZ, Maria del Carmen: *La baronia de la Conca d'Òdena*, Fundación Noguera, Barcelona, 1990, pàgs. 230-231).

²¹ ADM Sección Conca, legajo 3, núm. 108c (el document és un trasllat del segle XV; és transcrit a ALVAREZ, Maria del Carmen: *La baronia de la Conca d'Òdena*, Fundación Noguera, Barcelona, 1990, pàgs. 61-62).

²² TO FIGUERES, Lluís: *La servitud pagesa a Catalunya (segles XII-XIII): un balanç provisional*, "L'Avenc", 130 (Barcelona, octubre 1989), pàg. 65.

d'aquest moment que no els vells castells. Les *domus* són cases fortes situades en zones planeres, sovint a costat de les vies de comunicació, inserides en la conflictivitat senyorial pròpia de la feudalitat. Els Cardona, en realitat se'n serviran molt mitjançant posseir, controlar o pactar les diferents *domus* que envoltaven la Conca d'Òdena: la de Vilanova d'Espoia, la d'Òdena, la de Santa Coloma de Montbui i la de Vilanova del Camí. Precisament, aquestes dues permeteren la cohesió i l'enfortiment dels seus nuclis de poblament.

Pròpiament, el sistema feudal, no és pas un engranatge plàcid: els diferents poders nodreixen una reiterada tensió disputant-se sempre drets i rendes. Es viu, en realitat, una permanent pugna entorn dels diferents guanys que proporcionen la base econòmica del poder: les castlanies, els diversos drets, exaccions, propietats...

La suma d'aquests elements propis de la feudalitat consolida l'ascens de diferents famílies, en una continuada renovació de les altes esferes socials. En aquesta dinàmica, no són pocs els casos de famílies d'origen castlà que s'enliren ben amunt, esdevenint senyors, com, de manera ràpida, fan els Montbui a Vilanova del Camí al segle XIII o els Tous a Tous, de manera lenta i progressiva fins al segle XIV. Igualment, membres de famílies d'origen castlà assoleixen els més elevats llocs socials o públics a costat del comte o del rei, com ja fan els Pujalt el segle XII o, en la centúria posterior, els Castellolí a costat del rei Jaume I.

El conjunt combina aquesta presència baronial amb l'esmentada puixança vilatana, que és la que, de manera més consistent, regula l'espai real i humà. Els conflictes que en el segle XIV enfrontaran, a la Conca d'Òdena, les terres controlades pel vescomte de Cardona i la reial i abacial vila d'Igualada, comporten, de fet, la combinació de la tensió de la feudalitat -amb les rendes sempre en disputa- amb la concepció diferent entre un espai rural més controlat pels senyors feudals i amb exaccions molt fortes i un espai vilatà, que té fama de ser més lliure. Ambdós àmbits, en realitat, no deixen d'entrelligar-se. Els centres vilatans són la capital de serveis de la ruralia i la seva població enriquida inverteix en el camp circumdant. A la vegada, però, la mateixa atracció vilatana indisposa als senyors feudals, que viuen i es beneficien d'un concepte social diferent.

En definitiva, entre el segle X i el XIII es viu una important transformació en la zona que ara coneixem com l'Anoia, passant des de la repoblació de la zona de frontera a una societat ben organitzada i puixant, amb uns nuclis vilatans rectors. Aquest trànsit ha estat acompanyat per la presència d'unes construccions que agrupem com a romàniques, fidels testimonis tant de les originalment precàries i elementals construccions civils -d'hàbitat i, sobretot, de defensa i protecció- com dels temples corresponents a les diferents parròquies, sufragànies i capelles, a més de les poques comunitats religioses, ben importants com correspon a una societat on la religió infonia un ple sentit vital i una assumida justificació ideològica.